

ӘОЖ 341

**ТАНЫЛМАҒАН ЖӘНЕ ІШІНАРА ТАНЫЛҒАН МЕМЛЕКЕТТЕР
ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ ҚҰҚЫҚ СУБЪЕКТІЛІГІНІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ**

Амиргазин Берік Қайратұлы

Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті
Заң факультетінің 2- курс студенті
Ғылыми жетекшісі – Сейдеш Б. Б.

Мақалада қазіргі замандағы халықаралық қатынастарда және құқықта танылмаған мемлекеттердің бар болу мәселесі талданады. Халықаралық қатынастардағы кейбір жағдайларда олар шешуші рөлді ойнап кете алады. Халықаралық-құқықтық практикада танылмаған мемлекеттер проблемасының бұрынғы тамыры бар десек болады.

«Танылмаған мемлекет» ұғымының өзі шартты түрде және ғылыми тұрғыдан тек белгілі бір жорамалдармен ғана пайдаланылуы мүмкін, өйткені көптеген зерттеушілер осы санатқа және ішінара танылған және ішінара танылмаған мемлекеттерді қосады. Ішінара танылған мемлекеттерге мемлекеттердің бір немесе елеулі санымен танылған мемлекеттер жатады. Келтірілген жіктеу пайдалы болуы мүмкін, бірақ қарапайымдылық үшін «анылмаған мемлекеттер» санатын қолданамыз. «Танылмаған мемлекет» санатын терең түсіну үшін мұндай аумақтардың ерекше белгілерін атап көрсету қажет.^[1]

Маркедонов С. танылмаған мемлекеттің келесі сипаттамаларын ерекшеледі. Біріншіден, олардың мемлекеттілігінің декларативтік сипаты, өйткені мұндай түрдегі мемлекеттер өзінің нақты егемендігі туралы мәлімдейді және мемлекеттің кейбір маңызды атрибуттарына ие (аумақ, үкімет, қарулы күштер, кейбір жағдайларда тіпті өзінің ақша жүйесі). Екіншіден, олардың егемендігі әдетте сыртқы легитимациясы жоқ (ол БҰҰ да, осы ұйымға мүше мемлекеттердің көпшілігімен де мойындамайды). Соның салдарынан-халықаралық саясатқа және сыртқы экономикалық қызметке толыққанды қатысудың мүмкін еместігі. Үшіншіден, танылмаған мемлекеттер халықаралық қоғамдастық қазіргі танылған мемлекеттің аумағы мен егемендігінің бір бөлігі ретінде қарайтын аумақта әрдайым орналасқан. Мұндай мемлекет «ата-ана» немесе «ана» деп аталады (parent state). Төртіншіден, олардың соңғы мәртебесі ұзақ жылдар белгісіз.^[2]

И.С. Марусин танылмаған мемлекеттің алты белгілерін анықтайды: 1) танылмаған мемлекет халықпен белгілі бір аумақта нақты билікті жүзеге асырады; 2) танылмаған мемлекеттің билік органдары өздерінің іс-әрекеттерінде орталық үкімет пен шет мемлекеттерден тәуелсіз; 3) өзін-өзі жариялаған мемлекеттің өкілдері олардың тәуелсіздігі туралы ашық жариялайды; 4) танылмаған мемлекеттің тұрғындары арасында тәуелсіздік идеясын кеңінен қолдауға; 5) өзін-өзі жариялаған мемлекет осы мемлекеттің азаматтарының толық құқықтарына ие тұлғалар егеменді мемлекеттің қалған аумағына тең дәрежеде мәртебесі бар аумақта құрылады; 6) билік өкілеттігін жүзеге асыруға қарамастан, тұрақты тұратын халықтың аумағында осы халықты қолдау үшін орталық үкіметтің де, шет мемлекеттердің де осы ұйымды тани алмайды.^[3]

Қазіргі заманда танылмаған мемлекеттердің тізімі өте үлкен-Приднестров Молдавия Республикасы, Абхазия Республикасы, Оңтүстік Осетия Республикасы, Таулы Қарабах Республикасы, Тайвандағы Қытай Республикасы, Солтүстік Кипр Түрік республикасы, Косово, Батыс Сахара және т.б. Соның ішінде, егемендікті тану критерийі бойынша танылуы жоқ және ішінара танылған мемлекеттерді бөліп көрсетуге болады. Толық танылмаған мемлекеттер Таулы Қарабах, Приднестровье, Тамил-Элам, Вазиристан, Шан мемлекеті болып табылады. Ішінара танылған мемлекеттерге Абхазия, Оңтүстік Осетия, Палестина, Косово, Батыс Сахара және т. б. Жатады.

Мемлекеттік құрылымдардың құқықтық субъектісінің мәселесін зерттеуде екі теорияны - *конститутивті* және *декларативті* ескеру керек. Конститутивті теорияның жақтаушылары мемлекет барлық құқықтар танылмайынша халықаралық құқықтың субъектісі емес деп санайды. Декларативтік теорияның жақтаушылары мемлекет басқа мемлекеттермен танылмағанына қарамастан, халықаралық құқықтың субъектісі екендігіне сенеді.

Танылмаған мемлекеттер 1933 жылғы мемлекеттердің құқықтары мен міндеттері туралы Монтевидео Конвенциясында бекітілген мемлекеттің барлық негізгі белгілеріне ие, атап айтқанда, тұрақты халық, белгілі бір аумақ, үкімет және басқа мемлекеттермен қарым-қатынас жасауға қабілетті. Танылмаған мемлекет өзінің негізгі аумағы мен халқына тиімді бақылауды жүзеге асырады. Мәселе тек соңғы белгіде, себебі мемлекеттердің көпшілігі танылмаған мемлекетпен халықаралық қатынастарға енгісі келмейді. Бұл жағдай танылмаған мемлекеттің халықаралық құқық субъектілігіне әсер етеді.^[4]

Танылмаған мемлекеттер сыртқы экономикалық, сауда қызметін жүзеге асыра алады, сауда келісім-шарттарын жасай алады және инвестициялық және инфрақұрылымдық жобаларды жүзеге асыра алады. Мысалы, АҚШ Тайваньды ресми түрде мойындамады, алайда онымен жеке коммерциялық емес компания - Тайвань бойынша Американдық институт арқылы қарым-қатынасты қолдайды

Осыдан танылмаған мемлекеттің құқық субъектісі өзіне де, сондай-ақ басқа мемлекеттерге де байланысты деген қорытынды жасауға болады. Мемлекеттің нақты атрибуттарына қарамастан, басқа мемлекеттер тарапынан мойындамау түрлі салаларда толыққанды ынтымақтастықты мүмкін емес етеді. Мәселен, егер қандай да бір ел жаңадан құрылған мемлекетпен халықаралық-құқықтық қатынастарға кірсе, онда ол үшін танылмаған мемлекет құқық субъектісі болады. Демек, мемлекеттің құқық субъектілілігі оны танығанға дейін емес, одан кейін емес, халықаралық құқықтың басқа субъектілерімен қарым-қатынас орнату кезінде туындайды.^[5]

Мойындалмаған мемлекет әлемдік қауымдастықтан оқшау өмір сүре алмайды. Сондықтан ол экономикалық және басқа салалардағы ынтымақтастықты жүзеге асыру үшін ең болмағанда бір мемлекет деп

танылуы тиіс. Әдетте, мұндай Тану халықаралық аренадағы ірі ойыншы болып табылатын және саяси себептер бойынша жаңа мемлекетті қолдайтын мемлекет береді, түрлі екіжақты халықаралық шарттар жасай отырып, көмекті жүзеге асырады. Мұндай мемлекеттерге БҰҰ Қауіпсіздік Кеңесінің бес тұрақты мүшелерін жатқызуға болады - бұл АҚШ, Ұлыбритания, Франция, Қытай және Ресей. Мысалы, Ресей Оңтүстік Осетияны мойындады және түрлі салалардағы мемлекеттер арасындағы өзара іс-қимылды реттейтін 80-нен астам екі жақты келісім жасады

Танылмаған мемлекет өздерінің тәуелсіз мемлекетін құру жолымен өзін-өзі анықтау құқығын жүзеге асыруға тырысатын халық және «метрополия» мемлекеті арасындағы аумақтық қақтығыс нәтижесінде пайда болады. Бөлінудің құқықтық негізі, әдетте, өз халқының өзін-өзі айқындау құқығын жүзеге асыру болып табылады. Алайда, метрополия мемлекет қарулы қақтығыстар кезінде оның аумақтық тұтастығын қорғауға қатысты. Мұнда осы қағидалардың соқтығысуы байқалады, бірақ бұл қағидалар арасында ешқандай қайшылық жоқ екенін атап өту керек.^[6]

Бұдан басқа, халықаралық құқық принциптері туралы Декларацияны талдай отырып, өзін-өзі анықтау құқығын жүзеге асыру екі маңызды шарттармен шектелгені туралы қорытындыға келуге болады: бұл «егемен және тәуелсіз мемлекеттердің аумақтық тұтастығын бөлшектеуге және ішінара немесе толық бұзуға әкелетін кез келген іс-әрекеттерден бас тарту туралы талап»; екіншісі-сецессия, яғни мемлекет құрамынан шығу құқығы, егер "нәсіліне, діни нанымына немесе тері түсіне қарамастан, осы аумаққа тиесілі бүкіл халықты білдіретін Егер мемлекет үкіметі бүкіл халықты танытса және адамның негізгі құқықтары мен бостандықтарын сақтай отырып кемсітушілік негізде өзінің барлық халқына мемлекеттің саяси және қоғамдық өміріне қатысу құқығын берсе, онда аз ұлттар тарапынан бөлімшемен өзін-өзі анықтау туралы мәселені қою негізсіз және заңсыз болып табылады. Серб Үкіметі Косовода тұратын азшылықтарды қоса алғанда, өз мемлекетінің барлық азаматтарын ұсынды. Сонымен қатар, Косовода федеральдық мемлекеттік билік органдарына да, Республиканың жергілікті өзін-өзі басқару органдарына да сайлау өткізілді және осы күнге дейін өткізілуде.^[7]

БҰҰ-ның мойындамауы бойынша саясаттанушылар Қауіпсіздік Кеңесінің ұсынысы бойынша Бас Ассамблеяның шешімі бойынша ғана орын алуы мүмкін БҰҰ-ға мүше мемлекетті қабылдаудың нақты мүмкін еместігін білдіреді. Қабылдау үшін Қауіпсіздік Кеңесіне мүше 15 мемлекеттің кем дегенде 9-на қолдау қажет (бұл ретте 5 тұрақты мүше — Ұлыбритания, Франция, АҚШ, Қытай Халық Республикасы және Ресей — қарсы дауыс бере отырып, veto шешіміне қоя алатынын ескеру қажет), содан кейін мәселе Бас Ассамблеяға беріледі, онда кіру туралы қарар қабылдау үшін үштен екісінің көпшілігі талап етіледі. Біріккен Ұлттар Ұйымының өзі заң тұрғысынан қандай да бір мемлекетті немесе үкіметті мойындауға ешқандай өкілеттікке ие емес, өйткені бұл мәселелер егеменді мемлекеттер мен олардың

үкіметтерінің айрықша құзыретіне жатады. Сонымен қатар, БҰҰ құрамында болу шын мәнінде мемлекетті осы ұйым деңгейінде мойындалған деп есептеу үшін маңызды емес екенін, мұндай тануды алу үшін және БҰҰ қамқорлығындағы ұйымдарға қатысу мүмкіндігін алу үшін БҰҰ Бас ассамблеясында дауыс беру жолымен берілетін бақылаушы-мемлекет мәртебесіне ие болу жеткілікті екенін ескеру қажет. Мұндай мәртебе Ватиканда бар, 2000 жылға дейін Швейцарияда болған, бұл мемлекеттер әрқашан мойындалған деп саналды. 2012 жылдың желтоқсан айынан бастап Палестина мемлекетінің ішінара мойындалған мемлекеті осындай мәртебеге ие.^[8]

Танылмаған мемлекеттер толық заңды мойындауға белгілі бір өтпелі кезең болып табылады. Жаңа мемлекеттер түрлі аумақтардың сецессиясы (Косово) немесе ирредентизм (Курдистан), мемлекеттердің ыдырауы (Югославия мен КСРО сияқты) немесе отарлық империялардың (Осман империясы) құлауы нәтижесінде пайда болады.

Бүгінгі таңда танылған мемлекеттен аумақты өзін-өзі анықтаудың халықаралық-құқықтық тетігі жоқ екенін атап өткен жөн. Халықаралық құқықта мемлекетке халықаралық құқық субъектілігі беретін қандай да бір орган жоқ. Жаңа мемлекетті тану-бұл мойындайтын мемлекеттің құзыретті органдарының егеменді актісі. Оның келісімінсіз анық немесе конклюденттік әрекеттердің көмегімен тану берілген деп санауға болмайды.^[9]

Қолданылған әдебиеттер:

1. Анвар Хасанов / http://inter-legal.ru/2114-2#_ftn10
2. Маркедонов С. Де-факто образования постсоветского пространства: двадцать лет государственного строительства. Институт Кавказа. Ереван.2012. С. 31.
3. Осипова С. А. Непризнанные государства как политико-правовой феномен: теоретико-методологический аспект. Вестник СевНТУ. 2011. Севастополь. С. 125.
4. Анвар Хасанов / http://inter-legal.ru/2114-2#_ftn10
5. <https://humanlaw.ru/easyblog/zapis/voprosy-pravosub-ektnosti-nepriznannykh-gosudarstv-1.html> (дата обращения 17.04.2018)
6. Анвар Хасанов / http://inter-legal.ru/2114-2#_ftn10
7. Камышевский В.И. Обзор «круглого стола» «Проблема непризнания государств» (г. Москва, июнь 2009) <https://eurasialaw.ru/nashi-rubriki/obzory/problema-nepriznaniya-gosudarstv#kamyshevskij-vladislav-igorevich-aspirant-vsrossijskoj-akademii-vneshnej-torgovli-vavt-pri-minekonomrazvitiya-rossii>

8. Жмилевский В. Д. Непризнанные и частично признанные государства: географические аспекты исследований // Молодой ученый. — 2016. — №30. — С. 133-136. — URL <https://moluch.ru/archive/134/37544/> (дата обращения: 23.03.2019).
9. Анвар Хасанов / http://inter-legal.ru/2114-2#_ftn10